

BYSTRZAK, Magdalena: KRITIK V SPOLOČNOSTI. SPORY ALEXANDRA MATUŠKU (1930 – 1938). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2021. 210 s.

Martina Vangorová

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.1.12>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6284-2380>

Magdalena Bystrzak, vedecká pracovníčka Ústavu slovenskej literatúry SAV, aktualizuje svojou knihou *Kritik v spoločnosti. Spory Alexandra Matušku (1930 – 1938)* otázku, ktorú si A. Matuška opakovane kládol: „Quo vadis, Slováci?“ Prostredníctvom analýzy jeho kultúrnych a kritických statí z tridsiatych rokov 20. storočia ponúka sondu nielen do dobového literárnokritického diania, ale širšie aj do kultúrnych dejín Slovenska, keď píše: „A. Matuška považoval za najväčšiu príčinu všetkých príčin a následkov u nás prenášanie spoločensky ustálených zvykov a schém správania, uniformovanie kultúry, stanovenie nemenných spoločenských noriem tvoriacich korzet opakujúcich sa pravidiel, ktoré nevedú k tvorivej, slobodnej, životaschopnej aktivite“ (strana 144). Nastupujúcu generáciu vnímal A. Matuška cez jej myšlienkové spojenie s predchodcami, čo malo podľa neho retardačný vplyv na modernizáciu spoločenských pomerov: „Mladoňov a otcov síce odlišuje vek, ale spája ich postoj. Tvoria totožnú sociálnu vrstvu, bez výrazných ideových rozdielov. Slovenská mládež vyznáva neaktuálne ideály otcov, nepokúša sa aktívne a na vlastnú päsť, v mene pokroku alebo cesty vpred tvarovať aktuálne kultúrne dianie. Jej politicko-kultúrne aktivity, nadväzujúce na tradi-

cionalistický, nacionálne orientovaný kultúrny model ono dianie dokonca brzdia – opakujú totiž známe nedobové, netvorivé, kolektívne, anachronické, stádovité a nacionalistické schémy správania“ (strany 23-24).

Ako kritik vtedajších spoločenských pomerov sa preto usiloval viesť súčasníkov k premýšľaniu, prehodnocovaniu a sebedomejšiemu formovaniu vlastných názorov. Jeho state interpretuje M. Bystrzak ako „reakciu na problémy kultúrneho života, vyplývajúce z národno-emancipačného vývoja slovenského národa“ (strana 11). Priestor vyčleňuje aj ich dobovému prijímaniu: „Vďaka ohlasom je možné identifikovať vtedajší dosah kritikovho polemického gesta a zároveň diagnostikovať viaceré aktuálne konflikty a dilemy zamestnávajúce slovenskú spoločnosť v danom historickom okamihu“ (strana 9). Najčastejšou témou polemík, do ktorých A. Matuška vstupoval, bolo „spomalené tempo vývoja slovenskej spoločnosti, zdĺhavé reakcie na imperatív modernizácie“ (strana 21). Z toho vyplývalo aj jeho delenie Slovákov do dvoch kategórií. Prvá kategória sa spájala s konzervatívnou líniou, ktorú charakterizujú sklon k historizmu, „starootcovská“ ideológia presadzovania autonomizmu slovenského národa (takzvaný kmeňový nacio-

nalizmus), kultúrny separatizmus, tradicionalizmus, klerikalizmus či anachronické schémy správania. „Slovenskí tradicionalisti, tzv. Mladoni, mechanicky opakovali pravdy, vypĺznuté sentencie, formovali národ starcov, obrátený k minulosti, žijúci spomienkou na včerajšok“ (strany 25-26). V kontraste ku konzervatívne prúdu sa formovala progresívna línia, stavajúca na radikálnom nesúhlase s vtedajšou realitou. Túto druhú kategóriu predstavujúcu evolučný (a revolučný) smer definovali také prvky ako úsilie presadiť modernizáciu kultúrno-spoločenských pomerov, inklinácia k politickému centralizmu, respektíve k čechoslovakizmu (reprezentovaného politikou Pražského hradu), odpor voči stereotypom. S jej zameraním na kategóriu pokroku sa spájala aj „vízia vytvorenia novej éry“ (strana 25).

Tieto okruhy sleduje M. Bystrzak prostredníctvom dobových kultúrno-spoločenských a literárnych časopisov, svoj výklad koncipuje indukčným postupom, keď každá kapitola je zameraná na konkrétny segment kritikovho polemického gesta. Na úvod objasňujúci širší spoločensko-historický kontext doby nadväzuje kapitola *Kritik mladej generácie?* Autorka v nej vysvetľuje, že „mladá slovenská generácia v 30. rokoch nepredstavovala homogénnu skupinu“ (strana 18), lebo medzi jej predstaviteľmi boli ideové, konfesijné a sociálne rozdiely. Zároveň predostiera konfrontáciu názorov na vtedajšie spoločenské pomery, a to z pohľadu A. Matušku, Michala Chorvátha, Juraja Šujana, Štefana Janšáka či Kazimíra Bezeka.

Jadro druhej kapitoly *Dodatok k plagiátorskej afére* je vystavané na konflikte A. Matušku a Jána Elena Bora o Borovom plagiátorstve, keď neeticky preberal myšlienky českého kritika Františka Xavera Šaldu. M. Bystrzak tu poukázala aj na ďalšiu vrstvu tohto konfliktu spočívajúcu v chápaní kultúrnosti: „Kým Matuška chápal kultúrnosť v prvom rade ako tvorivosť, Bor kultúrne hodnoty karikoval a súčasne popieral základné princípy tvorivosti, originalitu“ (strany 50-51). Na tomto mieste zároveň upozorňuje na vznik dvoch kultúrnych zoskupení – skupiny Postup s konzervatívnou orientáciou a progresívne zameranej skupiny R-10. Pri ich charakteristike poukazuje na to, že viaceré aspekty spájajúce sa s postupistami smerovali k fašistickej orientácii, a preto je pod čiarou uvedený súhrn znakov fašistických prúdov (strana 44) – táto systematizácia je pre čitateľa pomôckou pre klasifikáciu téz, ktoré sa objavujú v každej kapitole a viažu sa buď ku konzervatívnej, alebo k progresívnej línii spoločnosti.

Tretia kapitola *O čom je reč?* naznačuje povahu sporu medzi A. Matuškom a Tidom Jozefom Gašparom z roku 1935, kde sa ukazuje diferencovaný pohľad na česko-slovenskú integráciu, ktorú autorka vníma „ako jednu zo základných osí slovenského kultúrneho vývinu medzi dvoma vojnami“ (strana 66). Do kontrastu sú tu primárne dané dva názory – Matuškov, že slovenská kultúra by mala byť konkurencieschopná v širšom nadnárodnom rámci (strana 74), a T. J. Gašpara, že Slováci sa majú „dať dokopy“ (strana 61). Využívajúc aspekt diskurzívnosti autorka konfrontuje pohľady oboch zainteresovaných s názormi súčasných vedcov – Hanny Goskovej, Františka Novosáda a Petra Zajaca – na pertraktovaný problém. Kapitulu uzatvára jednoduchým, ale veľavravným Matuškovým tvrdením, ktoré sa vyznačuje veľkou aktuálnosťou i dnes, s odstupom desaťročí: „Bude sa treba aj tu spýtať: za čo sa máme dať dokopy a proti čomu. Lebo len takto možno prekaziť, aby sa táto krajina nestala, a tentoraz už definitívne, Kocúrkovom“ (strana 75).

Štvrtá kapitola *Peroutka a Prítomnosť* predstavuje český časopis *Prítomnosť*, založený v roku 1924, a jeho šéfredaktora Ferdinanda Peroutku (1895 – 1978), ktorý poskytol A. Matuškovu priestor v čase, keď mu slovenské periodiká odmietali uverejňovať texty z dôvodu, že kritizoval slovenskú spoločnosť. Peroutkovo vysvetlenie, prečo prijal Matuškovu články, v ktorom špecifikoval znaky literárneho kritika svojej doby, je tak odkazom aj pre dnešnú literatúru.

Nasledujúca kapitola *Proti Hurbanovi* sa nesie v širšom kontexte Matuškových študentských prác z univerzitných čias, ide najmä o rukopis práce o Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi,

okrajovo sa spomína aj Matušková doktorská dizertácia *Vplyv Schopenhauerovej filozofie na Nietzscheho* (1934). M. Bystrzak sa pri analýzach opiera o archívny výskum českého slovakistu Ludvíka Pateru (1927 – 2003), ktorý sa detailne zaoberal Matuškovými prácami aj faktom, že na A. Matušku mal výrazný vplyv jeho univerzitný profesor Albert Pražák. Práve v pozostalosti A. Pražáka bol objavený rukopis práce o Hurbanovi *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, ktorá „je zhrnutím kritických postojov nielen k Hurbanovi, ale aj k súdobým ozvenám štúrovskej tradície“ (strana 100). „Matuškove spory s dedičstvom 19. storočia boli aj spormi o súčasnú slovenskú kultúru, jej ideovú orientáciu, kde Matuška narážal na obranný efekt slovenského národného kolektívu, dedičný pocit ohrozenia, ktorý vnímal ako slovenský habitus alebo neuvedomovaný, rutinný spôsob správania, funkčný ako základ národnej povahy“ (strana 101). Následne autorka upriamuje pozornosť na to, čo A. Matuška vtedajšej slovenskej súčasnosti vyčítal, pričom jeho prácu pomenúva ako „sociologickú analýzu s ručením obmedzeným“ (strana 104).

Predmetom analýzy v predposlednej kapitole *Proti Vajanskému* je Matuškov pamflet *Vajanský prozaik* (časopisecky vydaný v roku 1937, knižne v prepracovanej podobe v roku 1946) – text smerujúci napriek svojej žánrovej charakteristike k nadčasovosti. Daný fakt potvrdzuje aj historička a literárna kritička Dorothea Kozicka v štúdiu *Pamfletowe oblicze dwudziestowiecznej krytyki* (2010): „Pamflet ako afektívna reakcia na stav vecí rýchlo vypadáva z kontextu dobových politických, ideových alebo programových sporov a ľahko odchádza do zabudnutia. Len nepatrná časť týchto textov získava trvalé miesto v kolektívnej pamäti ako priam ukážková ilustrácia publicistických alebo literárnokritických sporov. Je to aj prípad *Vajanského prozaika*“ (strana 113). A. Matuška v tomto pamflete vymedzuje charakteristické črty tvorby Svetozára Hurbana Vajanského, životnosť jeho literárneho odkazu a nachádza analógiu medzi Vajanským a jeho otcom J. M. Hurbanom. Matuškov názory na Vajan-

ského dopĺňa autorka vyjadreniami Dominika Tatarku a Marcely Mikulovej. Pretože dve verzie tohto Matuškovho textu sa líšia rozsahom a sčasti aj obsahom, autorka to vníma ako dôkaz, že A. Matuška sa vyznačoval nielen výnimočnou schopnosťou kritického hodnotenia, ale bol aj dobrým štylistom, ktorý sa nebál spätne pozrieť na svoje práce a prepracovať ich v zmysle posunu vlastného poznania. Analýzy všetkých článkov ukazujú, že „Matuška vystupoval ako literárny kritik a súčasne kritik kultúry, sám seba vnímal ako súčasť jej modernej, progresívnej línie, ako jej plnohodnotný účastník, schopný rozlišovať, nastaviť kritériá“ (strana 124). V súvislosti s Matuškovým vnímaním S. H. Vajanského sa v literárnej oblasti objavilo heslo rehabilitovať Vajanského, pričom naplnenie tohto hesla bolo mnohoraké. Matuškovu videnie je tak opäť konfrontované s názormi ďalších osobností ako Andrej Mráz, Dobroslav Chrobák, Bohdan Pavlů. Kapitola uzatvára konfrontácia názorov na výklad romantizmu a kultúrnej atmosféry tridsiatych rokov 20. storočia z dobového pohľadu M. Chorvátha a z dnešnej optiky Tibora Pichlera.

Posledná kapitola *K F. X. Šaldovi* prechádza od negatívnej kategórie sporu ku kategórii pozitívneho vzoru. Na rozdiel od predchádzajúcich častí, ktorých obsahom bol širokospektrálny konflikt A. Matušku so súvekými spoločenskými pomermi, zdôrazňuje kladné ladenie, pretože čitateľovi približuje Matuškov kritický vzor. Venuje sa F. X. Šaldovi ako osobnosti, ktorá sa nebála vyjadriť svoj názor, aj keď nebol konformný s názorom väčšiny, osobnosti, ktorá sa vyznačovala vysokou mierou diplomacie, empatie aj emocionálnej inteligencie. Kapitola začína vymedzením činnosti A. Matušku: „Mladý Matuška si všíma obrodenecké, sebazáchovné rezíduá, naviazanie slovenskej kultúry na predošlé myšlienkové schémy, otcov, súdobé pokusy, usmerniť kultúru a zjednocovať slovenské kultúrne prostredie na domnele národnom princípe“ (strana 135). Táto téza o Matuškovj činnosti je doplnená tvrdením, že F. X. Šalda bol pre A. Matušku vzorom. Ako podpornú argumentáciu tu M. Bystrzak využíva

126 stať Vladimíra Petrika o podobe Šaldovho pôsobenia na slovenskú kultúru. Zároveň podáva vlastnú charakteristiku kritikovej osobnosti: „F. X. Šalda reprezentoval v týchto súvislostiach láskavého pozorovateľa, pre progresívne orientovanú mladú generáciu snáď aj figúru otca, ktorý ponúkal priestor pre vývin, nezasaňoval osobne do chodu kultúrneho a literárneho diania na Slovensku, ale súčasne nezneužíval vlastné, domáce, české spoločenské postavenie k tomu, aby hodnotiaco porovnával dve odlišné kultúry. K slovenským veciam sa vyjadroval výberovo, pričom vo vzťahu k Slovákom sa preukazoval kultivovanou empatiou, úprimnou zvedavosťou a podporou ich emancipačných snáh“ (strana 138). Porovnaním F. X. Šaldu a A. Matušku sa zaoberal Ladislav Soldan v komparatívnej štúdii *F. X. Šalda a A. Matuška - kritici národného života. Pokus o dvojportrét* (1995). Autorka prehľadovo uvádza spoločné aj rozdielne znaky kritického pohľadu dvoch spomínaných osobností a túto komparáciu pohľadov uzatvára Šaldovými slovami, ktoré uviedol v článku *Kritika pathosem a inspiraci* v knihe *Boje o zítřek* (1948): „Opravdový kritik svoji tvorbu dáva ne do služeb svého uzavřené-

ho díla, nýbrž do služeb doby a jejích rodičích se možnosti“ (strana 147).

Publikácia je ukončená kalendáriom s časovo-miestnou osou životných bodov A. Matušku, ktorého čitateľ mal možnosť spoznať v rôznych situáciách, cez polemiky s viacerými osobnosťami, avšak so stále prítomným heslom, ktoré sa nieslo celou Matuškovou kritickou tvorbou: akcia vyvoláva reakciu. Jeho kontroverzia, angažovanosť a úsilie o emancipáciu slovenskej kultúry vyvolávali diskusie o smerovaní slovenskej spoločnosti a jej mieste v modernom svete.

M. Bystrzak vo svojej monografii zosummarizovala nielen spory A. Matušku, ale priblížila aj jeho mnohostranné odkazy na kontinuitu mentálnych schém slovenského národa. S tým súvisí aj prehľad kritikových snáh v oblasti kultúry – ich špecifickým atribútom bolo zameranie na komunikáciu s verejnosťou, s cieľom pozdvihnúť u Slovákov úroveň kritického myslenia, posilniť schopnosť konfrontácie názorov a utvárania vlastnej mienky, čo umožňuje nazvať A. Matušku aktívnym kultúrnym diplomatom svojej doby.

Mgr. Martina Vangorová
Katedra slovakistiky, slovanských filológií
a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
E-mail: martina.vangorova@student.upjs.sk